Talen in de stedelijke ruimte

Linguistic Landscaping in het taallandschap van Brussel

Bachelorarbeit

im B.A.-Studiengang Niederländische Philologie

am Institut für Deutsche und Niederländische Philologie

der Freien Universität Berlin

eingereicht von | ingeleverd door

Julian Ide, geb. 19.05.1987

Wintersemester 2011/2012

Erster Bewerter | eerste lezer: Prof. Dr. Matthias Hüning, Freie Universität Berlin

Zweite Bewerterin | tweede lezer: Prof. Dr. Reinhild Vandekerckhove, Universiteit Antwerpen

Plagiatserklärung | Verklaring inzake plagiaat

Hiermit versichere ich, dass ich die nachfolgende Arbeit in allen Teilen selbständig verfasst und keine anderen als die angegebenen Hilfsmittel benutzt habe. Ich erkläre weiterhin, dass die vorliegende Arbeit noch nicht im Rahmen eines anderen Prüfungsverfahrens eingereicht wurde.

Gemäß §5 Absatz (2) der Prüfungsordnung für den Bachelorstudiengang Niederländische Philologie ist die nachfolgende Arbeit in niederländischer Sprache abgefasst.

Hiermee verklaar ik dat deze scriptie uitsluitend door mij geschreven is en dat ik geen andere dan de door mij aangegeven informaties en ideeën gebruikt heb. Verder verklaar ik dat deze scrptie een oorspronkelijk werk is en nog niet elders werd ingeleverd.

In overeenstemming met §5 lid (2) van het examenreglement voor de bachelorstudie Niederländische Philologie is de volgende scriptie in het nederlands opgesteld.

Ort, Datum | plaats, datum

Unterschrift | handtekening

Inhoud

1) Linguistic Landscaping – een inleiding

1.1 De stand van het onderzoek

1.2 Afbakening van de term 'linguïstisch landschap' en een kritische kijk

1.2.1 Reclame

1.2.2 Eigennamen

1.2.3 Aantal talige tekens

1.2.4 Wat is een talig teken?

1.3 Werkwijze

1.3.1 De keuze van de wijken

1.3.2 Methode

2) Het taallandschap van Brussel

2.1 Het ontstaan van meertaligheid in Brussel

2.2 Linguïstisch onderzoek in drie wijken van Brussel

2.2.1 Het Pentagon –
het openbare gebruik van taal in het historische centrum van Brussel

2.2.2 Sint Gillis –
taalgebruik in een grootsteedse migrantenwijk

2.2.3 De Europese wijk –

de invloed van de aanwezigheid van internationale organisaties op de taallandschap van de Brusselse Leopoldswijk

2.3 De status van bepaalde talen in Brussel

2.3.1 Nederlands

de taal van meer dan de helft van de Belgen

2.3.2 Frans

de belangrijkste communicatietaal in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

2.3.3 Engels

de internationale communicatietaal

2.3.4 Turks en Arabisch

de talen van de geïmmigreerde bevolking in Brussel

2.3.5 Duits

de derde landstaal van België en de grootste taal binnen de EU

2.3.6 Spaans, Italiaans en Portugees

migrantentalen of prestigetalen?

3) Een vooruitzicht

4) Bronnen

5) Bijlagen

1) Linguistic Landscaping – een inleiding

Linguistic Landscaping is een heel nieuwe methode binnen het taalwetenschappelijk onderzoek. Taalwetenschappers focussen hierbij op de visuele aspecten van taal in de openbare ruimte, de functies van talen in verschillende contexten en de verdeling van talen in meestal urbane "landschappen". Bijzondere aandachtspunten zijn meertalige steden en regio's – Linguistic Landscaping reageert daarmee op de veelvuldige culturele veranderingen die een maatschappij in tijden van mondialisering en migratie ondergaat.
Toch is meertaligheid geen puur twintigste-eeuws verschijnsel: in sommige streken is meertaligheid door de eeuwen heen gegroeid (de provincie Fryslân in Nederland, Baskenland in Spanje, Zuid-Tirol in Italië), soms zorgden oudere migratiebewegingen reeds voor meertalige samenlevingen (Nederlandse en Engelse kolonisten in Zuid-Afrika, Europese migranten in Noord-Amerika) of voor een beïnvloeding van de autochtone taal (de Franse hugenoten in geheel Europa, Nederduitse handelaars in Scandinavië). Deze scriptie onderzoekt de verschillende aspecten van meertaligheid in Brussel. Deze oorspronkelijk Brabantse stad werd niet alleen in de negentiende eeuw de hoofdstad van een Franstalig België, maar kreeg in de twintigste eeuw bovendien de status hoofdstad van de Europese Unie met haar 23 officiële talen. Bovendien was Brussel altijd onderwerp van taalconflicten tussen Nederlandstalige en Franstalige Belgen en was de stad vanaf midden twintigste eeuw een belangrijke bestemming voor migranten uit het Middellandse Zeegebied. Als cultureel centrum van België is Brussel daarnaast een trekpleister voor toeristen uit de hele wereld.

1.1 De stand van het onderzoek

Linguistic Landscaping bevindt zich op het snijpunt van sociologie, culturele antropologie (in het bijzonder etnografie) en taalwetenschap. Het waren echter sociologen die voor het eerst een veldstudie uitvoerden die als vroege Linguistic Landscaping kan worden beschouwd: *The Languages of Jerusalem* van Bernhard Spolsky en Robert Leon Cooper werd in 1991 gepubliceerd en houdt zich vooral bezig met de verdeling van het Arabisch en het Ivriet in Jeruzalem.
De term Linguistic Landscape werd voor het eerst gebruikt door Rodrigue Landry en Richard Y. Bourhis in hun in 1997 verschenen publicatie *Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality. An*

Empirical Study. Net als Spolsky en Cooper maakten Landry en Bourhis foto's van talige tekens in de openbare ruimte. Zij hanteerden echter voor het eerst de term Linguistic Landscape, terwijl Spolsky en Cooper in de traditie van de ethnografie bleven en vooral beschreven wat ze observeerden.

> "[...] *liguistic landscape refers to the visibility and salience of language on public and commercial signs in a given territory or region.*" [Landry & Bourhis: 1997]

Als relevante talige tekens noemden zij "*public road signs, advertising billboards, street names, place names, commercial shop signs, and public signs on governmental buildings*". [Landry & Bourhis: 1997] Deze opsomming impliceert een beperking tot onbeweeglijke talige tekens, een opvatting die algemeen erkend is.
Pas in het volgende decennium werd er intensiever gediscussieerd over Linguistic Landscaping. In 2006 verscheen het uitgebreide werk *Linguistic Landscape: a new approach to multilinguism* van de Friestalige onderzoeker Durk Gorter. Dit geldt tot heden als standaardwerk. Hierin komen case studies uit de provincie Fryslân in Nederland en Spaans Baskenland [Gorter & Cenoz 2006], Israël [Ben-Rafael: 2006], Japan [Backhaus: 2007] en Thailand [Huebner: 2006] aan bod. Gorter ontwerpt een (niet onbekritiseerde) empirische methode en een terminologie voor het onderzoek aan de hand van Linguistic Landscaping. Hij deelt de talige tekens in twee categorieën: *top-down* (door officiële instellingen aangebracht) en *bottom-up* (door privé personen aangebracht) – een indeling die hij van Landry en Bourhis heeft overgenomen en die verdere onderzoekers zijn blijven gebruiken. Deze tweedeling is belangrijk omdat *top-down*-tekens de intentie van het actuele taalbeleid weergeven terwijl *bottom-up*-tekens aan de wil van de leden van de maatschappij zijn overgelaten. Net als Landry en Bourhis gaat Gorter in op de informatieve en de symbolische functies van talige tekens.

> "*The former function refers to the landscape's ability to provide information about the community/communities that inhabit(s) the territory and is, therefore, an indication of language boundaries between adjoining language communities. […] The latter symbolic function refers to linguistic landscapes as symbolic markers that indicate the power, vitality and the status of an ethnolinguistic community in a territory.*" [Landry & Bourhis: 1997]

Met het oog op taaldiversiteit brachten Monica Barni en Guus Extra in 2008 het werk *Mapping Language Diversity in Multicultural Contexts* uit dat zich in het bijzonder met talen van minderheden in Europa bezig houdt en sommige bovengenoemde bijdragen opneemt. Bovendien wordt er met behulp van Linguistic Landscaping gefocust op migrantentalen in Europa – een aspect dat voordien weinig aandacht kreeg. In 2009 volgde de publicatie *Linguistic Landscape. Expaning the scenery* van Elana Shohamy en Durk Gorter. Er werden nieuwe case studies en theoretische benaderingen van het wetenschappelijke veld bijgedragen. Opmerkelijk bij Shohamy en Gorter is de vermelding van graffiti als talige tekens in de openbare ruimte. [Pennycook: 2009]

1.2 Afbakening van de term 'linguïstisch landschap' en een kritische kijk

"According to the dictionary 'landscape' as a noun has basically two meanings. On the one hand the more literal meaning of the piece or expanse of scenery that can be seen at one time from one place. On the other hand, a picture representing such a view […]." [Gorter: 2006]

Gorter beschrijft in zijn inleiding heel goed waar het om gaat: het letterlijke landschap op een bepaald moment, in deze scriptie dus de straten van Brussel in september 2011, en de afbeeldingen daarvan. Het woord 'landschap' impliceert een welomlijnde (door de horizon, door het gezichtsveld) ruimte in het openbaar. Dat sluit volgens de algemene opvatting talige tekens binnenin etalages, huizen en woningen uit.
In het actuele taalwetenschappelijk onderzoek is men het er echter nog niet over eens welke talige tekens bij het linguïstisch landschap horen en welke niet.

1.2.1 Reclame

De bovengenoemde definitie van Landry en Bourhis impliceert een beperking tot onbeweeglijke talige tekens zoals straatborden, benamingen van plaatsen, winkels en openbare instellingen. Deze tekens noemen zij "*advertising billboards*" [Landy & Bourhis: 1997] zonder dit begrip verder te definiëren. Het woord '*billboard*' impliceert vast geïnstalleerde reclameborden, beweeglijke affiches zouden eerder met '*bill*' of '*poster*' vertaald worden. De vraag naar de beweeglijkheid van talige tekens is logisch. Tekens op voorbij rijdende auto's geven inderdaad weinig zicht op een bepaald landschap. Het is dus de vraag of beperkt beweeglijke talige tekens zoals affiches en

plakkaten ook bij het linguïstische landschap horen. Een nadere kijk op de specifieke wervende tekens is noodzakelijk. Vaste reclameborden (bijvoorbeeld bierreclame aan de façades van bars en cafés) leveren vaak niet meer informatie dan de naam van het product, terwijl tijdelijk geïnstalleerde wervende tekens (bijvoorbeeld een aankondiging voor een concert) vaak op een heel directe manier de lezer willen aanspreken. De tweedeling in vast en beweeglijk is dus niet in alle gevallen zinvol. Zeker als de reclame in de etalage van de betreffende winkel aangebracht is, geeft ze zicht op het linguïstische landschap.

1.2.2 Eigennamen

Een volgende reden waarom vaste reclames niet onomstreden zijn: vaak is de naam van het product de enige informatie. Het is de vraag of eigennamen in aanmerking genomen moeten worden bij de verdeling van talen. Dat er in Brusselse cafés veel Deens bier wordt geschonken, verklaart waarschijnlijk weinig over de verspreiding van de Deense taal in Brussel. Aan de andere kant is de aanwezigheid van reclame voor Deens bier in het Brusselse stadsbeeld een opmerkelijk feit dat door sociolinguïsten niet genegeerd mag worden. De vraag of en in hoeverre reclame en wervende eigennamen bij het linguïstische landschap horen, moet nog verder onderzocht worden.

1.2.3 Aantal talige tekens

Over de vraag hoeveel talige tekens voor een onderzoek nodig zijn, is nog geen consensus. Is het beter om zo veel mogelijk tekens op te nemen en uiteindelijk kwantitatieve resultaten te verkrijgen? Of beperkt men zich beter tot weinige straten die bijzonder opvallend zijn en maakt men een kwalitatieve analyse? In voorafgaande studies werd deze vraag heel uiteenlopend beantwoord: Huebner bezocht vijftien verschillende wijken in Bangkok, Ben-Rafael keek naar acht plaatsen in Israël, Cenoz en Gorter vergeleken slechts twee straten in Leeuwarden en San Sebastián. [Vandenbroucke: 2010]

1.2.4 Wat is een talig teken?

Een verder controversieel punt is de afbakening van de term 'talig teken', en dit des te meer indien men een kwantitatieve analyse uit de resultaten wil afleiden. Is het deurbordje met het opschrift

'duwen' één talig teken of is het gewoon een onderdeel van de kiosk met de opschrift 'alimentacion générale'? Is de hele winkel dan een tweetalig teken? Telt de hele kiosk als talig teken in gelijke mate mee als een straatnaambord? Deze vragen zijn moeilijk te beantwoorden en maken Linguistic Landscaping als empirische methode onbruikbaar.
Hoe gaat men verder om met het arrangement van de talige tekens? Vaak worden er op één bord meerdere lettertypes van verschillende groottes gebruikt. Verschillende talen hebben vaak verschillende functies. Dit is een uitermate belangrijke vraag, zeker in het geval van Brussel. Regelmatig vinden er discussies plaats over de gelijkmatige verdeling van het Nederlands en het Frans op *top-down*-borden, zoals straatnaamborden. Het tegenwoordige taalbeleid in Brussel eist een gelijkwaardige behandeling van beide talen. Of het Frans dan vaker boven of beneden staat, kan een belangrijke vraag zijn die men met behulp van Linguistic Landscaping kan beantwoorden.

Linguistic Landscaping heeft ongetwijfeld enorme voordelen. Linguistic Landscaping vraagt niet naar de moedertaal van de mensen, maar gaat een stapje verder. De omgang van de mensen met hun omgeving staat centraal: welke taal heeft welke functie in de samenleving? Wat is het imago van een taal? Vervangt het Engels de nationale talen? Sterven regionale talen daadwerkelijk uit of zijn ze aanwezig zonder dat we het opmerken? Vergelijkend onderzoek in de toekomst zal de resultaten mogelijk vergelijkbaar maken en abstracte talige ontwikkelingen in beeld kunnen brengen. Daarvoor is echter een standaardmethode noodzakelijk. Onderzoekers moeten definiëren wat het onderwerp van hun onderzoek is en dit nauwgezet omlijnen.

1.3 Werkwijze

In deze scriptie worden drie wijken als voorbeeld voor de complexe taalsituatie in Brussel bekeken. Een kwantitatieve analyse zal een eerste overzicht geven van de verdeling van talen in deze drie Brusselse wijken – de focus ligt echter op een kwalitatieve analyse. Het doel daarvan is, de zwakke plekken van Linguistic Landscaping als empirische methode zo goed mogelijk te omzeilen.
Om representatieve resultaten te verkrijgen, is het nodig een redelijk aantal foto's te nemen. Een duizendtal gegevens acht ik voldoende voor een betrouwbaar resultaat. Door de verschillende grootte van de onderzochte wijken viel het niet te vermijden dat het aantal foto's per wijk verschilde.

Het is mogelijk om slechts één straat per wijk te analyseren, maar ik vond het een groot minpunt dat de resultaten van de daarnaast liggende straat dan weer volledig anders kunnen zijn. Door telkens meer straten per wijk in mijn analyse op te nemen, hoop ik een realistischer en minder willekeurig beeld te krijgen. Enkele straten die door buitengewone eigenschappen van de omgeving afwijken, zal ik in mijn scriptie apart vermelden. Deze combinatie tussen kwantitatief en kwalitatief onderzoek lijkt mij het meest geschikt om een goed globaal beeld van het linguïstische landschap van Brussel te krijgen.
Om de resultaten zo vergelijkbaar mogelijk te maken, was het tijdens het verzamelen van gegevens mijn topprioriteit om geen enkel talig teken over te slaan.

1.3.1 De keuze van de wijken

In het Pentagon, het historische centrum van Brussel, heb ik 589 foto's genomen. Het Pentagon ligt volledig in de Brusselse benedenstad. Tot in de vroegmoderne tijd woonde in de benedenstad het gemene volk dat in die tijd hoofdzakelijk een Brabants dialect van het Nederlands sprak.
Ook tegenwoordig staan bepaalde buurten in het historisch centrum bekend om het hoge percentage Nederlandstalige inwoners. De buurt rond de Antoine Dansaertstraat en het Sint-Katelijneplein wordt ook buiten Brussel als het laatste stukje Vlaanderen in Brussel ervaren – de term 'Dansaertvlaming' is een gevleugelde uitdrukking in het politieke discours over de Belgische hoofdstad. Ik verwacht dus dat het Nederlands in het historisch centrum beter zal scoren dan in andere wijken. Een andere reden daarvoor zie ik in de representativiteit van het centrum. Ik verwacht dat het taalbeleid van Brussel (tweetalige *top-down*-borden) hier goed zichtbaar zal zijn. De bezienswaardigheden van het Pentagon trekken een groot aantal toeristen naar het historisch centrum. Het is dus te verwachten dat het Engels als internationale communicatietaal een grote rol speelt.
In Sint-Gillis, een migrantenwijk ten zuiden van het centrum, heb ik 296 foto's genomen. Sint-Gillis ligt in de bovenstad van Brussel. In de bovenstad woont van oudsher de Franstalige elite van Brussel en zelfs van geheel België. Ook voor Walen, die fortuin hadden gemaakt dankzij de zwaarindustrie waren de hooggelegen wijken van Brussel lange tijd een prestigieuze plaats om te wonen.
Tegenwoordig is de situatie in Sint-Gillis heel anders. 19.000 van de 46.000 inwoners zijn geen Belgische staatsburgers [Janssens & Vaesen: 2010], 91,7% is volgens een onderzoek van de KU Leuven

van allochtone afkomst. [Hertogen: 2010]
Ik verwacht dat migrantentalen zoals Turks en Arabisch in deze wijk boven het gemiddelde scoren. Het blijft aftewachten welke taal in Sint-Gillis dienst doet als overkoepelende communicatietaal.
In de Europese wijk heb ik 86 foto's genomen. De keuze voor de Leopoldswijk is gemotiveerd door de aanwezigheid van verschillende Europese en internationale instellingen die voor een internationaal publiek zorgen. Ik verwacht dat dit publiek vooral in het Engels wordt aangesproken.

De keuze van deze drie wijken is natuurlijk subjectief en kan dus geen resultaten leveren die voor het gehele Brussels Hoofdstedelijk Gewest geldig zijn.

1.3.2 Methode

Met het oog op mijn eerder vermelde kritiek op de handhaving van wervende tekens ga ik mijn gegevens verder onderverdelen. Ik zal de tweedeling in *top-down* en *bottom-up* in principe handhaven, maar de *bottom-up*-tekens ga ik verder specificeren:

- privé (alle niet door de overheid vast geïnstalleerde talige tekens zoals benamingen van winkels en restaurants, opschriften op deuren, menukaarten, etalages en dergelijke)

- reclame (zowel vast als ook tijdelijk aangebrachte reclameborden, -posters en lichtreclames. Etalages die voor de eigen winkel werven, tellen niet mee. Reclame van overheidsinstellingen evenmin.)

- informeel (grafitti, affiches van privé personen, handgeschreven teksten, street art)

Verder heb ik talige tekens die eigennamen inhouden in aanmerking genomen voor mijn kwantitatieve analyse, want ik vind het opmerkelijk als een meneer Oldenhove in Brussel *dentiste* is en geen tandarts en als een brasserie Tuborg aanbiedt in plaats van Palm of Stella Artois.
De tweetalige tekens worden onderscheden in 'vertaling' en 'codemixing'. Er wordt in het bijzonder gefocust op de relaties tussen het Frans, het Nederlands en het Engels.

2) Het taallandschap van Brussel

Voor de Vlaming is Brussel is een oude Vlaamse stad, voor de Waal is het de hoofdstad van België. Voor een Fransman is Brussel na Parijs de grootste Franstalige stad in Europa, voor een Nederlander is Brussel de grootste stad van de Lage Landen. Voor een Marokkaan is Brussel de stad met de grootste Marokkaanse bevolking buiten Marokko. Voor een Spanjaard is Brussel de hoofdstad van Europa, voor een Amerikaan het bestuurscentrum van de NAVO.
Even veelvuldig als de redenen om naar Brussel te gaan, zijn de talen die er worden gesproken. Brussel is niet zomaar Franstalig, er zijn zelfs tientallen verschillende varianten Frans. De oude Waalse taal, het Standaardfrans van de grote groep Fransen, het Maghreb-Frans van de Marokkanen, het Frans als lingua franca in de Europese instellingen. Hetzelfde geldt voor het Nederlands in Brussel: het oude Brusselse dialect was altijd sterk beïnvloed door het Frans en zeker geen zuiver Nederlands zoals het nu op elk tweetalig bordje staat. Er zijn de Vlaamse, Brabantse en Limburgse dialecten van de provincies rondom Brussel, er is het tussentaaltje Verkavelingsvlaams dat soms zelfs Studio-Brussel[1]-Vlaams wordt genoemd en er is het theoretische Algemeen Nederlands dat in werkelijkheid zelfs in Nederland niet wordt gesproken. Al deze talen en taalvarianten in het Brusselse taallandschap hebben hun oorsprong in de geschiedenis van de stad en ze maken van Brussel een van de cultureel meest veelzijdige plekken van Europa.

2.1 Het ontstaan van meertaligheid in Brussel

Al in de middeleeuwen lag Brussel aan een belangrijke handelsroute tussen Brugge en Keulen. De stad verbond de wereld via de Noordzee met het Rijnland. Handelaars uit de hele wereld zorgden voor de bloei van de oorspronkelijk kleine Brabantse nederzetting. In 1229 kreeg Brussel stadsrechten toegekend door de hertog van Brabant. [Stad Brussel]
De naam *Bruocsella* werd in 966 voor het eerst vermeld en betekent waarschijnlijk 'woonplaats [Oudnederl.: *sella*] in het moeras [Oudnederl.: *bruoc*]'. [ibid] De taalgrens tussen de Germaanse en Romaanse talen lag toen iets zuidelijker dan tegenwoordig: grotere delen van Noord-Frankrijk en Henegouwen waren onder de invloed van het graafschap Vlaanderen. Ook in het hertogdom

1 Studio Brussel is één van de populairste Vlaamse radiostations. De (Brabants gekleurde) omgangstaal die op Studio Brussel wordt gebruikt lijkt meer en meer het hele Vlaamse dialectgebied te veroveren.

Brabant werd Oudnederfrankisch gesproken. [Niederländische Philologie, FU Berlin: 2009]
Net als in Brugge, Gent en Antwerpen was er ook in Brussel van oudsher een rijke bovenlaag aanwezig die Frans sprak. Deze Franstalige elite was gevestigd in de bovenstad (de buurt rond de Zavel, maar ook Elsene en Etterbeek), terwijl de vooral Nederlandstalige arbeiders in de benedenstad (het centrum tot aan de Hoogstraat) woonden. In de benedenstad was het land aan de Zenne moerassig. Dit moest worden drooggelegd. [Stad Brussel]

De Franstalige elite groeide toen Brussel in de vijftiende eeuw hoofdstad van Bourgondië werd. Het huis van Bourgondië verenigde verschillende kleine prins- en hertogdommen binnen het gebied van de hele Lage Landen. Het Bourgondische Rijk was een gebied dat van de Zwitserse alpen tot aan de Noordzee strekte; Brussel de hoofdstad. Deze ontwikkelingen maakten van Brussel al in vroege tijden een internationale metropool. [Erbe: 1993]
Later kwam Brussel onder Oostenrijks en Spaans bewind. Dit had echter maar weinig invloed op de taalsituatie in de stad. Nadat de noordelijke provincies zich onafhankelijk van Spanje verklaarden, vluchtte de rijke en geletterde elite van Brussel naar Amsterdam. De vooruitgang van Brussel was voorlopig gestopt. [Niederländische Philologie, FU Berlin]

Eind achttiende eeuw veroverde Napoleon de zuidelijke provincies en ze kwamen onder Frans bewind. In de centralistische Franse staat had buiten het Frans geen andere taal een officiële status. Een kleine twintig jaar later werden de bakens verzet en verloor het Frans zijn positie in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Het gebied van het huidige België bleef een speelbal in de Europese politiek en er was afwisselend een taalbeleid ten gunste van het Frans of het Nederlands.
Een voorlopig einde aan deze situatie kwam met de stichting van de Belgische staat, waarin het Frans de enige bestuurstaal werd. Het in meerderheid Nederlandstalige Brussel verfranste vanaf toen zienderogen. [ibid] Met de kolonisatie van grote gebieden in de Kongo werd ook de bevolkingsstructuur van Brussel met blijvend gevolg veranderd. De bevolking van de wijk Matongé in de Brusselse gemeente Elsene is hoofdzakelijk van Congolese afkomst. [Gemeente Elsene]
In de twee wereldoorlogen van de twintigste eeuw vielen de Duitsers België binnen en zorgden voor conflicten tussen de twee grote taalgroepen. Een Vlaams-nationalistische beweging ontstond tijdens de Eerste Wereldoorlog en de economisch zwakkere Vlamingen begonnen zich te emanciperen van de rijkere Walen. In 1930 werd aan de Universiteit Gent voor het eerst les

gegeven in het Nederlands – andere universiteiten volgden. Tijdens de tweede Duitse bezetting zorgde de bevoordeling van het zogenoemde Vlaamse “broedervolk” door de Duitse bezetters voor een grotere kloof tussen Vlamingen en Walen. [Erbe: 1993] Brussel, in die tijd al in grote delen verfransd, is sindsdien een van de grootste twistpunten in de discussie.
Met het opkomende verval van de Waalse industrie en stijgende rijkdom van Vlaanderen begint Vlaanderen meer autonomie te eisen. De taalgrens, die net zuidelijk van Brussel verloopt, wordt in 1962 vastgelegd. Sommige gemeenten met onduidelijke taalmeerderheden worden faciliteitengemeenten. Meerdere hervormingen hebben deze situatie nog versterkt. [ibid] Het officiële taalbeleid maakt van Brussel het enige tweetalige gebied van België, in feite wonen er echter nog maar tien procent Nederlandstaligen in het Hoofdstedelijk Gewest. [Janssens: 2008]

Een verandering met blijvend gevolg voor de samenstelling van het Brusselse taallandschap waren de migratiebewegingen vanuit het Middellandse Zeegebied in de twintigste eeuw. Deze migranten kwamen vooral uit Marokko, Turkije en Zuid-Europa en brachten hun moedertalen mee naar Brussel. [Janssens: 2008]
De na de Tweede Wereldoorlog gestichte Europese Gemeenschap is intussen uitgegroeid tot een Unie van 27 Europese staten. Brussel is de hoofdstad van de Europese Unie herbergt alle bijhorende instellingen. Medewerkers uit alle 27 landen wonen en werken in Brussel en leveren zo hun bijdrage tot de meertaligheid van de stad.
Ook andere internationale organisaties en bedrijven zijn in Brussel gevestigd. De aanwezigheid van dit grote aantal zakenmensen heeft Brussel in verschillende opzichten veranderd. De stedenbouwkundige veranderingen van een pittoresk Vlaams stadje naar een moderne metropool van politiek, economie en financiën worden algemeen Brusselization genoemd. Bovendien is Brussel vendaag tegelijkertijd een van de drie rijkste steden van de EU én een van de steden met de grootste armoede. [Erbe: 1993] Ook in talig opzicht hebben deze ontwikkelingen veranderingen met zich meegebracht. Het Engels als lingua franca binnen de EU is sinds midden twintigste eeuw ook in Brussel enorm in opmars.
Een laatste factor voor de meertaligheid van Brussel zijn de internationale toeristen die Brussel bezoeken. Brussel telde 4,7 miljoen overnachtingen in 2004 [Freytag: 2007] en is daarmee een van de meest bezochte steden van Europa. Met de verschillende talen van de toeristen moet in het stadsbeeld van Brussel rekening gehouden worden.

2.2 Linguïstisch onderzoek in drie wijken van Brussel

2.2.1 Het Pentagon – het openbare gebruik van taal in het historische centrum van Brussel

In het historisch centrum van Brussel heb ik in totaal 589 foto's genomen. Ik heb me gefocust het gebied tussen de Zavel in het zuidoosten, De Brouckère in het noorden, het Papenvest in het westen en het Fontainasplein in het zuiden.[2] Dat hele gebied ligt in de Brusselse benedenstad en omvat toeristische bezienswaardigheden zoals de Grote Markt en de Beurs. In Tabel 01[3] zijn de resultaten samengevat. Deze tabel toont slechts aan of een taal op een bord voorkomt of niet. De getallen houden geen rekening met de grootte of de functie van de opschriften. Ook één woordje Engels op een volledig Franstalig bord is dus voldoende om voor zowel het Frans als het Engels te scoren.

Op het eerste gezicht valt op dat er eigenlijk maar drie talen in grote mate voorkomen: de twee officiële talen van Brussel, het Frans en het Nederlands, en verder het Engels. Het Frans verschijnt op bijna twee derde, het Nederlands op bijna een derde van alle borden. Verrassend is dat het Engels met een kleine 40 procent beter scoort dan het Nederlands.
Dit grote aantal Engelstalige borden is te verklaren door het aantal internationale toeristen in deze buurt. Vooral winkels met als doelgroep toeristen dragen Engelse benamingen.[4] Aan de ene kant omzeilen winkeleigenaars door het gebruik van het Engels de geboden tweetaligheid, aan de andere kant worden het Frans en het Nederlands expliciet ingezet om bepaalde associaties op te roepen. (Frans: culinair, *l'art de vivre*, bijv.: chocolade; Nederlands: ongecompliceerd, sober, autochtoon, bijv.: bier) Soms zijn zelfs de lettertypes aan deze associaties aangepast om ze nog te versterken.[5] In deze gevallen nemen het Frans en het Nederlands hun symbolische functie waar, terwijl het Engels dan soms alleen maar dienst doet als overbrenger van informatie.[6]
Bij de *top-down*-gegevens is de verdeling heel anders: van de 96 officiële borden is op 83 Nederlands te vinden en op 79 Frans. Op slechts zes borden wordt het Engels gebruikt, zes zijn met taalneutrale opschriften voorzien. Het is opvallend dat het Nederlands zelfs minimaal beter scoort dan het Frans. Van discriminatie van het Nederlands kan dus geen sprake zijn.

2 Vergelijk Annex 01 (Bijlagen, p. I)
3 Vergelijk Tabel 01 (Bijlagen, p. II)
4 Vergelijk Afbeelding 01 (Bijlagen, p. V)
5 Vergelijk Afbeeling 02, 03, 04 (Bijlagen, p. V, VI)
6 Vergelijk Afbeelding 02 (Bijlagen, p. V)

Winkeleigenaars blijken echter veel minder voor het Nederlands te kiezen dan verwacht. Slechts 70 van totaal 394 tekens hebben Nederlandse opschriften. Het Engels scoort meer dan dubbel zo hoog: op 174 van 394 tekens vindt men Engels terug. De doelgroep of de *implied reader* van deze tekens is dan blijkbaar de niet-autochtone toerist. Bijna twee derde van alle privé gegevens bevatten Frans – dat is weinig verrassend.

De twintig Chinese en Japanse opschriften zijn geheel in de Zwarte Lievevrouwstraat en de Sint-Katelijnestraat genomen, een buurt die bekend staat om zijn Aziatische bevolking. Alle gegevens waren opschriften van supermarkten of gastronomische bedrijven. De vijftien gegevens in het Italiaans waren hoofdzakelijk bij Italiaanse restaurants en cafés genomen, ook deze taal is dus qua functie beperkt.
Met het Spaans zit het een beetje anders. Daarop zal later in deze scriptie nog worden ingegaan.

De wervende tekens richten zich in bijna gelijke delen tot Frans-, Nederlands- en Engelstalige *implied readers*. Dat is in zoverre opmerkelijk dat een groot percentage van de Belgische koopkracht bij de Vlaamse bevolking ligt en zij in deze categorie oververtegenwoordigd is. Ook al is slechts tien procent van de Brusselse bevolking Nederlandstalig, veel Vlamingen uit de omgeving komen naar het centrum van Brussel om te winkelen. Er zijn dus een redelijk aantal reclames die Vlamingen willen aanspreken; vaak zijn reclames voor luxe producten zelfs eentalig Nederlands.[7]

Informele tekens zijn bijna uitsluitend in het Frans of in het Engels geschreven. Het Nederlands speelt in deze categorie nog maar een kleine rol.

Het is opmerkelijk dat het Nederlands aan belang verliest naarmate de tekens minder officieel zijn. Bij het Engels is het net andersom: hoe minder officieel de talige tekens, hoe vaker het Engels wordt gebruikt. Het Frans scoort in alle categorieën het hoogst.
Vlaamse dialectwoorden die van het Standaardnederlands afwijken, zijn heel zeldzaam. Zij hebben een puur symbolische functie: een gevoel van gezelligheid oproepen, een thuisgevoel laten opkomen, directheid en nabijheid symboliseren.[8] Het zijn dus vooral gastronomische bedrijven die gebruik maken van Vlaamse benamingen.

7 Vergelijk Afbeelding 05 (Bijlagen, p. VII)
8 Vergelijk Afbeeldingen 06, 07 (Bijlagen, p. V, VII, VIII)

Tabel 02[9] maakt de verdeling van een- en meertalige gegevens in het historisch centrum duidelijk. Bijna de helft van alle tekens is twee- of meertalig. Een kwart omvat Frans en Nederlands, op bijna een vijfde komen Frans en Engels voor, rond 6 procent van alle tekens hebben Nederlandse en Engelse opschriften tegelijk. Drietalige gegevens worden niet apart vermeld en zijn onderdeel van alle drie categorieën.

Als men naar de verschillende vormen van meertaligheid kijkt, valt op dat het Frans en Nederlands bijna uitsluitend in vertaling voorkomen, terwijl de andere twee taalparen zich wel degelijk mengen. Codemixing betekent in deze context dat twee talen op een bord verschillende functies vervullen en niet dezelfde inhoud weergeven.

Nederlands en Engels komen bijna niet apart voor, op 28 van de 36 tekens is nog een derde taal aanwezig. Frans en Engels vullen elkaar blijkbaar beter aan dan Frans en Nederlands. Sytactische redenen (bijvoorbeeld de verschillende woordvolgorde in Romaanse en Germaanse talen) kunnen uitgesloten worden als beredenering voor de niet-vermenging van het Frans en het Nederlands. Het ligt voor de hand dat hier extralinguïstische redenen een rol spelen.

2.2.2 Sint-Gillis – taalgebruik in een grootsteedse migrantenwijk

In Sint-Gillis heb ik in totaal 296 foto's genomen in de buurt rond het Bareel van Sint-Gillis, de Munthofstraat, de Waterloose Steenweg en het Sint-Gillisvoorplein.[10] Dit gebied ligt in de gemeente Sint-Gillis in de Brusselse bovenstad.

In Tabel 03[11] zijn de talen naar het aantal referenties gerangschikt. Het is opvallend dat het Frans in bijna vier op vijf gegevens voorkomt. Het Nederlands en het Engels scoren veel lager: beide talen komen elk op een vijfde van alle borden voor.

Dat is niet bijzonder verrassend, want het Frans is de tweede taal van veel migranten. Door de aanwezigheid van Frankrijk als koloniale macht in het Maghrebgebied is het Frans nog steeds de eerste vreemde taal voor veel Marokkanen. Ook in Belgisch Congo werd in de koloniale tijd Frans als officiële taal ingevoerd.

Voor migranten uit Zuid-Europa is het Frans vanwege zijn verwantschap met andere Romaanse talen gemakkelijk aan te leren. Het Nederlands en het Engels worden vaak pas door migranten in

9 Vergelijk Tabel 02 (Bijlagen, p. II)
10 Vergelijk Annex 01 (Bijlagen, p. I)
11 Vergelijk Tabel 03 (Bijlagen, p. III)

de tweede generatie op school geleerd. Daarom spelen ze ook een kleine rol als communicatietalen in multiculturele wijken zoals Sint-Gillis.
De *top-down*-gegevens zijn in gelijke delen in het Nederlands en het Frans. Ook in Sint-Gillis blijkt het officiële taalbeleid zijn doel bereikt te hebben. De *bottom-up*-gegevens tonen een ander beeld: winkeleigenaars kiezen hier net als in het centrum eerder voor Engelse opschriften dan voor Nederlandse. Deze observatie komt nog sterker naar voren bij de informele tekens: voor informele doeleinden is het Engels bijna gelijkwaardig aan het Frans.
Reclameborden richten zich in Sint-Gillis net als in het centrum vooral op de inheemse bevolking en spreken deze *implied reader* het vaakst in de twee officiële talen aan.
Een bijzonder aandachtspunt zijn de resultaten voor het Turks en het Arabisch: met 1,69% en 4,39% scoren zij verrassend laag voor een wijk waar een groot aantal inwoners van Turkse of Arabische afkomst is. Terwijl het Turks uitsluitend in verband met culinaire benamingen voorkomt, doet het Arabisch vaak dienst als informatietaal. Winkels, die Franse namen dragen, hebben dan een verklarende tweede opschrift in het Arabisch.[12] De status van het Turks en het Arabisch komt later in deze scriptie nader aan bod.
Het Portugees scoort onverwacht hoog, in het bijzonder in het noordelijke deel van de Waterloose Steenweg. Ook Spaanse en Italiaanse tekens komen voor – vooral uit de gastronomische sector.

Tabel 04[13] toont een vergelijkbaar beeld als in het centrum: terwijl het Frans en het Nederlands bijna uitsluitend in vertaling voorkomen, worden het Frans en het Engels meestal gemengd. Het Nederlands en het Engels komen nauwelijks samen voor.
In Sint-Gillis komen aanzienlijk meer eentalige gegevens (63,64%) voor dan in andere wijken. Deze eentalige tekens zijn voor de overgrote meerderheid in het Frans. Hier wordt duidelijk dat Sint-Gillis vooral een woongemeente is die nauwelijks door toeristen wordt bezocht.

2.2.3 De Europese wijk – de invloed van de aanwezigheid van internationale organisaties op de taallandschap van de Brusselse Leopoldswijk

In de Europese wijk heb ik 86 foto's genomen in de Luxemburgstraat en rond het Luxemburgplein.[14] De Leopoldswijk ligt ten oosten van het centrum en wordt vooral gekenmerkt door de

12 Vergelijk Afbeelding 08 (Bijlagen, p. VIII)
13 Vergelijk Tabel 04 (Bijlagen, p. III)
14 Vergelijk Annex 01 (Bijlagen, p. I)

aanwezigheid van verschillende Europese instellingen, zoals het Europees Parlement en de Europese Commissie.

Tabel 05[15] laat zien dat ook in deze wijk dezelfde drie talen het best scoren. Het Frans komt in meer dan 60% van alle gegevens voor. Het Engels doet het met 43% in de Europese wijk zelfs beter dan het Nederlands (38,37%). Dat is geen verrassende observatie: het Engels is de belangrijkste communicatietaal van de medewerkers van de Europese Unie. Ook het Frans is een van de drie werktalen van de EU, terwijl het Nederlands slechts een ondergeschikte positie heeft. Het Nederlands is slechts de op zes na grootste taal van de EU en slechts 5% van de EU-bevolking spreekt het Nederlands als moedertaal.

De derde werktaal, het Duits, scoort in de Europese wijk duidelijk beter (13,95%) dan in het centrum en Sint-Gillis. Dit valt te verklaren door zijn bevoorrechte positie binnen de EU: het Duits is de grootste taal van de EU en het wordt door 18% van de gehele bevolking als moedertaal gesproken. Het Duits komt dan ook meer op officiële borden voor dan de meeste andere EU-talen. Slechts drie tekens hebben opschriften in alle 23 EU-talen[16], voor de meeste top-down-tekens in verband met de EU worden alleen het Engels, Frans, Nederlands en Duits gebruikt.[17]
Bij de *top-down*-gegevens in het algemeen scoren het Frans en het Nederlands het hoogst. Een kleine voorkeur voor het Frans is niet te wijten aan het Brusselse taalbeleid. (De Zwitserse Missie aan de Luxemburgplein bijvoorbeeld heeft een naambord in het Frans omdat het Frans ook een van de vier talen van Zwitserland is.)
De *bottom-up*-gegevens in de Europese wijk tonen een verrassend beeld: het blijkt dat winkeleigenaars bijna even vaak voor een Engels als voor een Frans opschrift kiezen. De wervende tekens richten zich zelfs meer op een Engels- (7 gegevens) of Duitstalige (4 gegevens) *implied reader* dan op de inheemse bevolking (3 gegevens in het Frans, 2 gegevens in het Nederlands). Ook twee van de vier informele tekens zijn in het Engels.[18]

Ook de resultaten in Tabel 06[19] wijken af van die in het centrum en Sint-Gillis. Het Frans en het Nederlands komen uitsluitend in vertaling voor, maar ook de andere twee taalparen staan hier

15 Vergelijk Tabel 05 (Bijlagen, p. IV)
16 Vergelijk Afbeelding 09 (Bijlagen, p. IX)
17 Vergelijk Afbeelding 10 (Bijlagen, p. IX)
18 Vergelijk Afbeelding 11 (Bijlagen, p. X)
19 Vergelijk Tabel 06 (Bijlagen, p. IV)

vaker als vertalingen naast elkaar dan dat ze zich mengen. Er kan dus worden vastgesteld dat in de Europese wijk over het algemeen meer vertalingen voorkomen. Dat is natuurlijk logisch als men bedenkt dat in de Leopoldswijk mensen uit 23 verschillende taalgebieden leven en werken.
Van de drie onderzochte wijken heeft de Leopoldswijk dan ook het laagste percentage eentalige tekens (Sint-Gillis: 63,64%, het Pentagon: 54,50%, de Europese wijk: 52,33%).

2.3 De status van bepaalde talen in Brussel

2.3.1 Nederlands – de taal van meer dan de helft van de Belgen

Het Nederlands heeft een uitzonderlijk verleden in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Oorspronkelijk was het de taal van de meerderheid van de bevolking; vandaag de dag is nog slechts een op de tien Brusselaars Nederlandstalig.
In mijn onderzoek scoorde het Nederlands redelijk goed. Van in totaal 971 talige tekens werd het Nederlands op 287 daarvan gebruikt (29,56%). En toch zijn de functies van het Nederlands in Brussel beperkt: het valt op dat het Nederlands doorgaans het best scoort bij de *top-down*-gegevens. Dat heeft te maken met het Brusselse taalbeleid, dat het Nederlands gelijk stelt aan het Frans.
Bij de *bottom-up*-gegevens scoort het Nederlands veel lager. Winkeleigenaars en andere privé personen blijken duidelijk minder voor het Nederlands dan voor het Frans en het Engels te kiezen. Dat is te verklaren uit het feit dat een groot percentage Brusselaars helemaal geen Nederlands spreekt en Nederlandse opschriften dus niet begrijpelijk zijn voor een grote groep mensen. Vlaamse dialecten, zoals het Brussels, spelen bijna geen rol in de openbare ruimte. Slechts in 7 gegevens kwamen duidelijk Vlaamse uitdrukkingen voor.
De rol van het Nederlands in Brussel neemt af naarmate de communicatie informeler wordt. Terwijl formele tekens bijna altijd rekening houden met de tweetaligheid van Brussel, gebruiken bedrijven beide talen al minder en privé-personen bijna helemaal niet meer.

2.3.2 Frans – de belangrijkste communicatietaal in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

Het Frans scoort in bijna alle categorieën het hoogst. Het komt op 644 van 971 talige tekens voor (66,32%) en het vervult dan ook alle functies van het dagelijks leven. De communicatie tussen de

overheid en de inheemse bevolking vindt in het Frans plaats, net als de communicatie tussen de bedrijven en de inheemse bevolking en tussen inwoners onderling.
Maar ook als de *implied readers* toeristen zijn, verliest het Frans slechts minimaal aan belang. In de woonwijk Sint-Gillis komt het Frans op 78,04% van alle tekens voor, in het toeristische centrum op 61,30%, in de internationale Leopoldswijk op 60,47%. Het Frans voldoet dus ook in Brussel aan zijn functie als wereldtaal en speelt ook in die buurten een rol waar hoofdzakelijk een internationaal publiek verblijft.
Het Frans scoort dan ook goed bij zowel de *top-down*-gegevens als de *bottom-up*-gegevens. Dat is niet verrassend, aangezien het Frans een van de twee officiële talen én de meest verspreide omgangstaal in Brussel is.

2.3.3 Engels – de internationale communicatietaal

Het Engels komt in totaal op 325 van 971 talige tekens voor (33,47%). Dat maakt van het Engels de op een na meest verspreide taal in het door mij onderzochte gebied.
Het Engels scoort bijzonder hoog in de Europese wijk (43,02%) en in het historisch centrum (38,37%). In de migrantenwijk Sint-Gillis speelt het Engels slechts een ondergeschikte rol (20,95%). Deze observatie is niet verrassend. Het Engels doet dienst als globale communicatietaal en een groot percentage mensen kan met de taal uit de voeten.
Het Engels heeft geen officiële status in Brussel (buiten die van een van de 23 officiële talen van de Europese Unie en een van de drie werktalen van de Europese instellingen). Terwijl het Engels bij de *top-down*-gegevens bijna geen rol speelt is het bij de *bottom-up*-gegevens des te aanweziger. Winkeleigenaars proberen met Engelse opschriften een zo groot mogelijk publiek aantespreken. Tegelijk vervult het Engels ook symbolische functies. Het gebruik van het Engels wordt geassocieerd met 'jong' en 'cool', het Engels wordt ervaren als een bijzonder dynamische taal – een imago dat voor veel winkels en bedrijven gewenst is. Naast zijn voornaamste functie als communicatietaal is het Engels dus ongetwijfeld een prestigetaal met een symbolische functie.

2.3.4 Turks en Arabisch – de talen van de geïmmigreerde bevolking in Brussel

Het Turks en het Arabisch hebben een bijzondere status binnen Brussel. Zij zijn de moedertalen van een groot percentage inwoners (1,47% van de Brusselaars spreken het Turks “goed tot

uitstekend", 6,36% zeggen hetzelfde van zichzelf voor het Arabisch [Janssens: 2008]) maar hebben geen officiële status in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Mijn onderzoek in de migrantenwijk Sint-Gillis leverde een interessant resultaat op: het Turks en het Arabisch komen nauwelijks voor (Turks: 10 van 971 gegevens, 1%; Arabisch: 22 van 971 gegevens, 2,27%).

Het Turks komt bijna uitsluitend in een culinaire context voor – het Arabisch heeft tenminste in Sint-Gillis de functie van een informatietaal. Het levert verdere informatie bij winkels met een meestal Franstalige opschrift.[20]

Het is echter opmerkelijk dat de meeste winkeleigenaars Turkse en Arabische opschriften vermijden. Misschien is deze observatie te verklaren uit het prestige van de talen. Terwijl het Engels positieve associaties oproept[21], hebben het Turks en het Arabisch mogelijk een negatief imago in de Brusselse samenleving.

Of deze houding verandert, zou een mogelijk onderwerp voor een vergelijkend onderzoek in de toekomst kunnen zijn. Wellicht duiken er meer Turkse en Arabische tekens in het stadsbeeld van Brussel op naarmate de bevolkingsgroepen beter geïntegreerd en geaccepteerd zijn.

2.3.5 Duits – de derde landstaal van België en de grootste taal binnen de EU

Het Duits heeft in tegenstelling tot de eerder genoemde talen wel degelijk een officiële status in België. Het is de moedertaal van zo'n 70.000 Belgen in het oosten van het land. Bovendien is het Duits de grootste taal binnen de Europese Unie en een vaak door Belgen aangeleerde taal op school. Uit onderzoek van 2006 blijkt dat 5,56% van de Brusselaars "goed tot uitstekend" Duits spreekt. Daarmee is het de op zes na meest gesproken taal. [Janssens: 2008]

Met in totaal 23 van 971 gegevens (2,39%), waarin het Duits voorkomt, scoort het Duits echter heel laag. Het Duits speelt buiten de Europese wijk (13,95%) geen rol – in de buurt van het Belgische nationale parlement heeft het wellicht nog een representatieve functie.

Het Duits speelt in Brussel alleen daar een rol, waar ook de betrekkingen met Duitsland van belang zijn: in de Europese wijk vertegenwoordigt het Duits de grootste nationale economie van Europa, in de grote stations van Brussel worden internationale treinen ook in het Duits aangekondigd. Tijdens mijn onderzoek heb ik het Duits als opschrift voor veiligheidsdeuren en aan een winkel voor modelsporen gevonden. In technische contexten staat het Duits voor kwaliteit (denk aan de Duitse auto's of Zwitserse klokken) en kan de taal bij de implied reader vertrouwen wekken.

20 Vergelijk Afbeelding 08 (Bijlagen, p. VIII)
21 Vergelijk 2.3.3

2.3.6 Spaans, Italiaans en Portugees – migrantentalen of prestigetalen?

Deze drie Romaanse talen leverden een verrassend beeld op. Het Italiaans kwam op 33 van 971 tekens voor (3,40%), het Spaans op 26 (2,68%) en het Portugees op 17 (1,75%).
Terwijl het Spaans bijzonder vaak voorkwam in de Europese wijk (4,65%) en het historisch centrum (2,89%), scoorde het Portugees verrassend hoog in Sint-Gillis (4,05%). Het Italiaans behaalde in alle drie onderzochte wijken goede resultaten.
De Italiaanse gegevens zijn vooral benamingen van restaurants en cafés of reclame die in verband staat met de Italiaanse keuken en de koffiecultuur. Het Italiaans is in deze gevallen een soort kwaliteitslabel: aan de ene kant wordt het Italiaans geassocieerd met 'traditioneel' en 'klassiek', aan de andere kant staat Italië voor vakantie en *la dolce vita*. Juist de combinatie van deze twee associaties maken van het Italiaans zo een geliefde bron voor benamingen.
België telt een groot aantal Italiaanse migranten (hoofdzakelijk in de vroegere koolmijngebieden, maar ook in Brussel geeft 5,72% van de bevolking aan “goed tot uitstekend” Italiaans te spreken [Janssens: 2008]), maar het Italiaans heeft desondanks niet de reputatie van een typische migrantentaal. Zeker als het om eten en drinken gaat, is het Italiaans een prestigetaal.
Het Spaans komt weliswaar minder voor dan het Italiaans, maar het heeft meer functies. Het zijn niet alleen cocktailbars, Spaanse restaurants en dansscholen die een zuiders flair willen uitstralen, maar ook andere bedrijven die eigenlijk niets met de stereotypes over Spanje te maken hebben: tijdens mijn onderzoek heb ik onder meer een hotel en een galerij met een Spaanse naam gevonden.[22] Het Spaans blijkt dus ook buiten de gewone clichés over Spanje een heel positieve reputatie te hebben. Na het Frans, het Engels en het Nederlands is het Spaans ook de meest gesproken taal in Brussel. In 2006 gaf 7,39% van de Brusselaars aan “goed tot uitstekend” Spaans te spreken.
Het Portugees daarentegen blijft beperkt tot de gastronomische sector. De meeste Portugese tekens kwamen in het noordelijke deel van de Waterloose Steenweg voor en waren opschriften van Braziliaanse cocktailbars of restaurants.
De Romaanse talen zijn geen typische migrantentalen. In tegenstelling tot het Arabisch worden deze drie talen met hetzelfde alfabet geschreven als de inheemse talen. Bovendien zijn deze drie talen nauw verwant met het Frans en dus voor het overgrote deel begrijpelijk voor Franstaligen. Deze combinatie tussen exotisch en vertrouwd draagt bij tot het prestige van het Spaans, het

22 Vergelijk Afbeelding 12 (Bijlagen, p. X)

Portugees en het Italiaans in Brussel.

3) Een vooruitblik

Het is moeilijk te omlijnen wat de resultaten van Linguistic Landscaping zijn en in hoeverre de methode betrouwbaar is – maar misschien is dat juist het voordeel: Linguistic Landscaping geeft een precies beeld van wat de mensen in hun dagelijkse omgeving zien, wat ze lezen en wat ze niet begrijpen. En dat veroorzaakt wrijving. “Gaat het Engels onze taal verstoren?”, “Het Nederlands speelt helemaal geen rol meer in Brussel!”, “Overal zie je alleen nog Arabisch.” – Linguistic Landscaping is in die zin een gevoelde wetenschap. Het neemt de levenswerkelijkheid van de mensen op: de openbare ruimte, vormgegeven door de mensen zelf.

Deze mensen zijn niet alleen de Vlamingen die Brussel gesticht hebben en ook niet de Franstaligen die Brussel als hun hoofdstad van België hebben gekozen. Ook de Congolees in de Matongé, de Spaanse erasmusstudente, het Oostenrijkse EU-kamerlid, de Amerikaanse toerist en de Turkse moeder horen erbij. Zij zijn deze mensen en zij maken van Brussel een meertalige regio.

Linguistic Landscaping is in die zin heel modern: het houdt rekening met het feit dat er in tijden van mondialisering eigenlijk geen niet-meertalige regio's meer zijn.

Linguistic Landscaping kan in de toekomst comparatief toegepast worden (hoe ziet het taalgebruik in verschillende grootsteedse migrantenwijken eruit?) maar ook diachrone vraagstellingen kunnen interessante resultaten opleveren (is het Nederlands over twintig jaar volledig verdwenen uit Brussel? Was het twintig jaar geleden meer aanwezig?). Linguistic Landscaping staat ook voor een vrijere omgang van de wetenschap met haar studieobjecten. Talige ontwikkelingen laten zich soms gewoon niet in zwart-witte cijfers persen. 971 foto's zeggen dan misschien meer dan een tabel.

Ook deze scriptie kan geen afsluitende antwoorden bieden, maar wellicht zijn er nieuwe vragen opgekomen.

4) Bronnen

primaire bronnen

971 foto's, genomen tussen 30 augustus 2011 en 06 september 2011 in Brussel, te vinden op www.linguisticlandscaping.weebly.com

secundaire bronnen

Backhaus, P. *Multilingualism in Tokyo: A Look into the Linguistic Landscape*. Verschenen in: Gorter, D.: Lingustic Landscape. A New Approach to Multilinguism. Clevedon: Multilingual Matters, 2006.

Backhaus, P. *Rules and Regulation in Linguistic Landscaping: A Comparative Perspective*. Verschenen in Shohamy, E. & Gorter D. Linguistic Landscape. Expanding the Scenery, p. 157-172. New York: Routledge, 2009

Barni, M. en Extra G. *Mapping Linguitic Diversity in Multicultural Contexts* Berlin & New York: Walter de Gruyter, 2008.

Ben-Rafael, E. *Linguistic Landscape as Symbolic Construction of the Public Space: The Case of Israel*. Verschenen in: Gorter, D.: Lingustic Landscape. A New Approach to Multilinguism. Clevedon: Multilingual Matters, 2006.

Cenoz J. en Gorter, D. *Linguistic Landscapes and Minority Languages* Verschenen in: Gorter, D.: Lingustic Landscape. A New Approach to Multilinguism. Clevedon: Multilingual Matters, 2006.

Cenoz, J. *Language Economy and Linguistic Landscape*

en Gorter D. Verschenen in Shohamy, E. & Gorter D. Linguistic Landscape. Expanding the Scenery, p. 55-69. New York: Routledge, 2009

Erbe, M. *Belgien, Niederlande, Luxemburg. Geschichte des niederländischen Raumes.* Stuttgart, Berlin, Köln: Kohlhammer, 1993.

Gorter, D. *Lingustic Landscape. A New Approach to Multilinguism* Clevedon: Multilingual Matters, 2006.

Huebner, T. *Bangkok's Linguistic Landscapes: Environmental Print, Codemixing and Language Change*. Verschenen in: Gorter, D.: Lingustic Landscape. A New Approach to Multilinguism. Clevedon: Multilingual Matters, 2006.

Landry, R. en Bourhis, R. Y. *Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study.* Verschenen in Journal of Language and Social Psychology, 16, p. 23-46, 1997.

Mac Giolla Chríost, D. *Language and the City* Basingstoke & New York: Palgrave, 2007.

Pennycook, A. *Linguistic Landscapes and the Transgressive Semiotics of Graffiti* Verschenen in Shohamy, E. & Gorter D. Linguistic Landscape. Expanding the Scenery, p. 302-312. New York: Routledge, 2009

Shohamy, E. en Gorter D. *Linguistic Landscape. Expanding the Scenery* New York: Routledge, 2009

Spolsky, B. en Cooper, R.L. *The Languages of Jerusalem*, Wotton-under-Edge: Clarendon Press, 1991.

Vandenbroucke, M. *Multilingual Landscapes and Ethnolinguistic Vitality in the Case of*

Brussels-Capital: An Empirical Study, Ongepubliceerde Masterdissertatie, Gent: 2010

internetbronnen

Androutsopoulos, J. *Linguistic landscapes: Visuelle Mehrsprachigkeit als Impuls an die Sprachpolitik*, verschenen bij: Goethe Institut www.goethe.de/staedte-sprachen-kulturen, geraadpleegd op 3 januari 2012

Gemeente Elsene *Matongé*, verschenen bij: De geschiedenis van Elsene en van haar wijken. http://www.elsene.be/site/nl/04decouvrir/histoire/matonge.htm geraadpleegd op 10 januari 2012

Freytag, T. *Städtetourismus in europäischen Großstädten.* verschenen bij: Netzwerk Stadt und Landschaft, 2007. www.nsl.ethz.ch/index.php/content/download/1357/8307/file geraadpleegd op 9 januari 2012

Hertogen, J. gecitieerd in: *Allochtonen nemen steden in*, verschenen bij: Nieuwsblad, 14 mei 2010. http://www.nieuwsblad.be/article/detail.aspx?articleid=GA82Q77E5 geraadpleegd op 9 januari 2012

Janssens, R. en Vaesen, J. *Bevolkingsaantal van de gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest op 1/1/2010* en *Bevolking van niet-Belgische nationaliteit in de gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, 2008*, verschenen bij: BRIO (Brussels Informatie- Documentatie- en Onderzoekscentrum) http://www.briobrussel.be/ned/webpage.asp?WebpageId=306,

geraadpleegd op 9 januari 2012

Janssens, R. *Taalgebruik in Brussel en de plaats van het Nederlands. Enkele recente bevindingen*, verschenen bij: Brussels Studies, nummer 13, 7 januari 2008.
www.brusselsstudies.be/medias/publications/NL_51_BruS13NL.pdf
geraadpleegd op 9 januari 2012

Niederländische Philologie, FU Berlin *Structuur en geschiedenis van het Nederlands*, verschenen bij: NEON (Nederlands Online),
http://neon.niederlandistik.fu-berlin.de/nl/nedling/taalgeschiedenis
geraadpleegd op 9 januar 2012

Stad Brussel *Geschiedenis van Brussel*, verschenen bij: Geschiedenis & folklore
http://www.brussel.be/artdet.cfm/4094
geraadpleegd op 9 januar 2012

5) Bijlagen

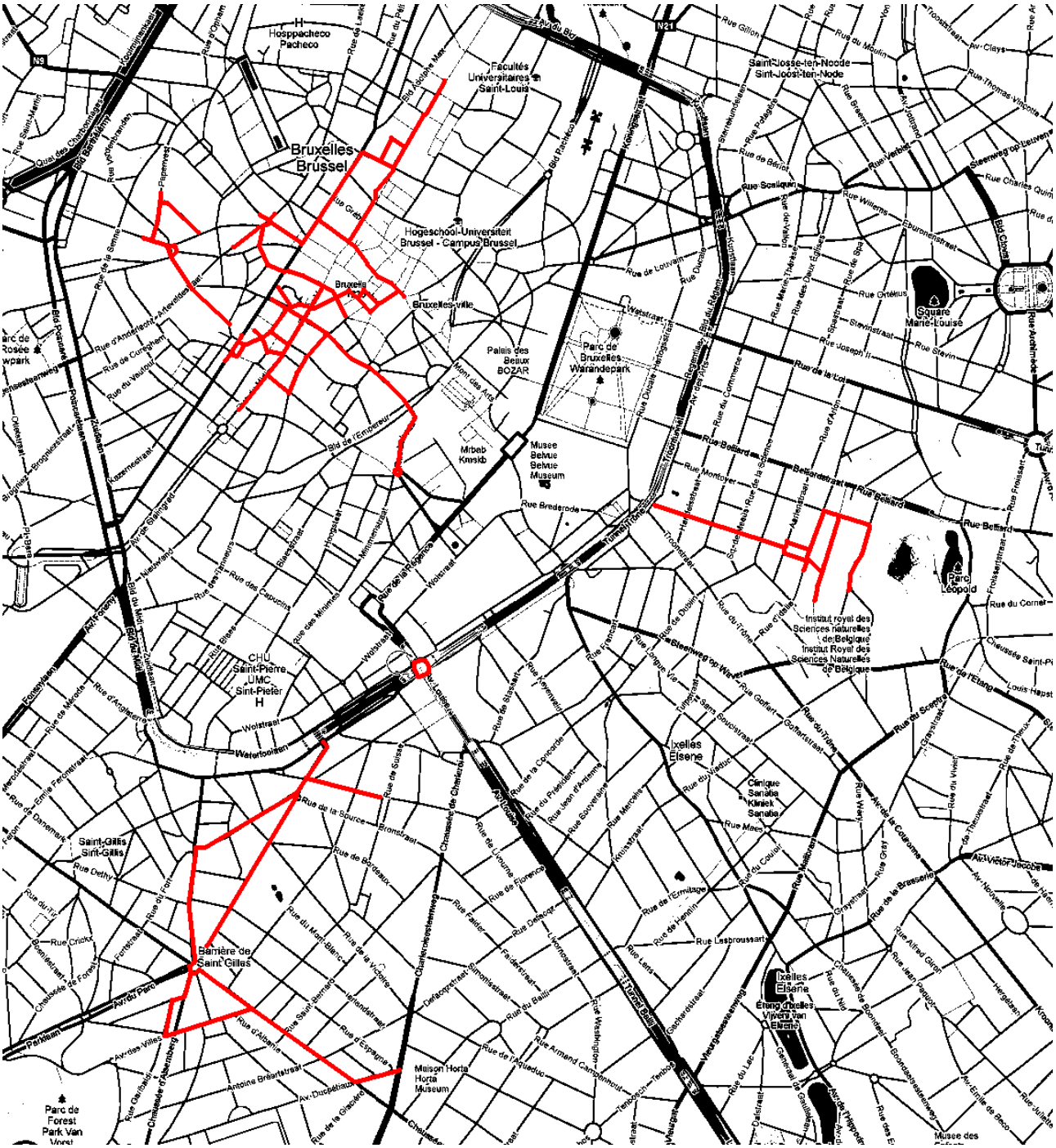

Annex

Het Pentagon

Quartier du Centre
Centrumwijk

Taal	Totaal		Top-down	Bottom-up		
				Privé	Reclame	Informeel
Frans	61,30%	361	79	226	44	12
Nederlands	31,58%	186	83	70	30	3
(Vlaams)		5	1	3	1	0
Engels	38,37%	226	6	174	34	12
Duits	1,53%	9	1	8	0	0
Spaans	2,89%	17	0	16	1	0
Portugees	0,34%	2	0	2	0	0
Italiaans	3,23%	19	1	15	2	1
Russisch	0,00%	0	0	0	0	0
Pools	0,00%	0	0	0	0	0
Zweeds	0,00%	0	0	0	0	0
Deens	0,68%	4	0	0	4	0
Fins	0,17%	1	0	1	0	0
andere EU-talen, elk:	0,00%	0	0	0	0	0
Turks	0,85%	5	0	5	0	0
Arabische talen	1,53%	9	0	9	0	0
Chineese talen	1,87%	11	0	11	0	0
Japans	1,53%	9	0	9	0	0
Thai	0,17%	1	0	1	0	0
Indiase talen	0,51%	3	0	3	0	0
Latijn	1,70%	10	5	4	1	0
overige	0,70%	4	0	4	0	0
taalneutral	6,45%	38	6	29	2	1
Totaal	100,00%	589	96	394	76	23

Tabel 01

Eentalig	Tweetalig					
54,50% | *321*	45,50 % | *268*					
	Frans & Nederlands		Frans & Engels		Nederlands & Engels	
	25,30 % | *149*		19,19% | *113*		6,11% | *36*	
	vertaling	codemixing	vertaling	codemixing	vertaling	codemixing
	142	*7*	*13*	*100*	*8*	*28*

Tabel 02

Sint Gillis

Taal	Totaal		Top-down	Bottom-up		
				Privé	Reclame	Informeel
Frans	78,04%	231	28	178	19	6
Nederlands	22,97%	68	27	31	10	0
(Vlaams)		1	0	0	1	0
Engels	20,95%	62	1	51	5	5
Duits	0,68%	2	1	0	1	0
Spaans	1,69%	5	0	4	0	1
Portugees	4,05%	12	0	12	0	0
Italiaans	1,69%	5	0	4	1	0
Russisch	0,34%	1	0	1	0	0
Pools	0,68%	2	0	2	0	0
Zweeds	0,00%	0	0	0	0	0
Deens	0,00%	0	0	0	0	0
Fins	0,00%	0	0	0	0	0
andere EU-talen, elk:	0,00%	0	0	0	0	0
Turks	1,69%	5	0	5	0	0
Arabische talen	4,39%	13	0	13	0	0
Chineese talen	0,00%	0	0	0	0	0
Japans	0,00%	0	0	0	0	0
Thai	0,34%	1	0	1	0	0
Indiase talen	1,01%	3	0	3	0	0
Latijn	2,03%	6	0	4	2	0
overige	0,34%	1	0	1	0	0
taalneutral	7,77%	23	4	16	1	2
Totaal	100,00%	296	33	218	32	13

Tabel 03

Eentalig	Tweetalig					
63,64% | *182*	39,86 % | *114*					
	Frans & Nederlands		Frans & Engels		Nederlands & Engels	
	19,58 % | *56*		12,88% | *36*		2,10% | *6*	
	vertaling	codemixing	vertaling	codemixing	vertaling	codemixing
	52	*4*	*2*	*34*	*1*	*5*

Tabel 04

De Europese wijk

Taal	Totaal		Top-down	Bottom-up		
				Privé	Reclame	Informeel
Frans	60,47%	52	24	24	3	1
Nederlands	38,37%	33	20	11	2	0
(Vlaams)		1	0	0	1	0
Engels	43,02%	37	8	20	7	2
Duits	13,95%	12	6	2	4	0
Spaans	4,65%	4	2	2	0	0
Portugees	3,49%	3	2	1	0	0
Italiaans	10,47%	9	3	4	2	0
Russisch	0,00%	0	0	0	0	0
Pools	4,65%	4	2	1	1	0
Zweeds	4,65%	4	3	1	0	0
Deens	3,49%	3	2	1	0	0
Fins	4,65%	4	3	1	0	0
andere EU-talen, elk:	3,49%	3	2	1	0	0
Turks	0,00%	0	0	0	0	0
Arabische talen	0,00%	0	0	0	0	0
Chineese talen	0,00%	0	0	0	0	0
Japans	0,00%	0	0	0	0	0
Thai	0,00%	0	0	0	0	0
Indiase talen	1,16%	1	0	0	0	1
Latijn	1,16%	1	0	1	0	0
overige	1,16%	1	1	0	0	0
taalneutral	8,14%	7	2	4	0	1
Totaal	100,00%	86	27	41	14	4

Tabel 05

Eentalig	Tweetalig					
52,33% | *45*	47,67% | *41*					
	Frans & Nederlands		Frans & Engels		Nederlands & Engels	
	36,05% | *31*		19,77% | *17*		12,79% | *11*	
	vertaling	codemixing	vertaling	codemixing	vertaling	codemixing
	31	*0*	*10*	*7*	*9*	*2*

Tabel 06

Afbeelding 01

Afbeelding 02

Afbeelding 03

Afbeelding 04

Afbeelding 05

Afbeelding 06

Afbeelding 07

Afbeelding 08

Afbeelding 09

Afbeelding 10

Afbeelding 11

Afbeelding 12